

בטיחות באימונים בצה"ל: קל באימונים – קשה בקרב*

מבוא

כלל צבאי ידוע הוא שכאשר "קשה באימונים, קל בקרב". המאמר הזה טוען כי בתחום הבטיחות באימונים נוקט צה"ל בפועל גישה הפוכה. שיטת ניהול הבטיחות באימוני צה"ל, שהתפתחה באופן משמעותי בשנים האחרונות, הביאה לצמצום ניכר במספר הנפגעים באימונים, אך במקביל עיקרה את כשירות המפקדים לנתח סיכונים מבצעיים הנובעים מהקרקע בזירת הלחימה, משיטת הפעולה של כוחותינו ומכשירות הכוחות. את תוצאות העיקור הזה נראה במלחמה הבאה, שבה ייפגעו כוחותינו מאש "ידידותית" יותר מבעבר.

מדוע זה קורה? אולי כי למפקדי צה"ל קשה להסביר לציבור הישראלי מדוע נפצעים ונהרגים חיילים באימונים בשנים שבין המלחמות. במלחמה, לעומת זאת, מבין הציבור שישנם נפגעים גם מאש של כוחותינו ומתאונות, ומפקדי צה"ל לא נדרשים לתת הסבר פרטני על כל נפגע. אולם בעוד שלנפגע באימון אין השפעה מיידית על ביטחון המדינה, הרי להגדלת הפגיעות בכוחותינו בקרב עלולה להיות השפעה רבה.

הבעיה המבצעית: מדוע גדלה הסכנה של אש "ידידותית"?

נתונים ממלחמות עבר מראים ששיעור האבדות מאש "ידידותית" ומתאונות מגיע לעשרות אחוזים מכלל האבדות של הכוח הלוחם. כך, לדוגמה, במלחמת לבנון הראשונה נהרגו 351 חיילים. 68 מהם (19.4%) לא נהרגו מאש האויב. הרוב מקרב 68 ההרוגים האלה – כך קבע דו"ח של חר"פ – נפגע מאש של כוחותינו.

* פורסם ב"מערכות" 425 (יוני 2009).

התופעה הזאת אינה ייחודית רק לצה"ל. במלחמת המפרץ הראשונה (1991) הגיע שיעור החללים האמריקנים שלא מאש אויב ל-41% מסך החללים (90 מתוך 219). 55 חיילים אמריקנים נהרגו בתאונות ו-35 – מאש "ידידותית"¹.

שיעור הנפגעים מאש "ידידותית" משתנה בהתאם לכמה גורמים. להלן המרכזיים שבהם:

- מורכבות השליטה בכוחות. זו תלויה במורכבות השטח ובשיטת הפעולה של כוחותינו.
- טווחי המגע עם האויב. אלה קובעים באיזה מרחק מכוחותינו תנחת אש הסיוע הארטילרית והאווירית.
- קטלניותם של אמצעי הלחימה שבהם נעשה שימוש.
- מידת הרמיון בין מרכיבי הכוח של שני הצדדים הלוחמים.

כך, למשל, בשטח פתוח קל הרבה יותר לשלוט בכוחות ולוודא במדויק היכן פוגעת האש שיורים כוחותינו. בשטח בנוי, לעומת זאת, קשה הרבה יותר לדעת היכן נמצאים כוחותינו והיכן פוגעת האש שהם יורים. לכן בלחימה בשטח בנוי גדלה הסכנה לירי של כוחותינו על כוחותינו.

גם ההשפעה של קטלניות אמצעי הלחימה ברורה: ירי נשק קל של לוחם חי"ר על חבריו הוא סכנה פוטנציאלית לפגיעה במספר מצומצם יחסית של לוחמים בהשוואה לירי שגוי של טנק על לוחמי החי"ר האלה או בהשוואה להנחתה שגויה של הפגזה ארטילרית עליהם.

אשר לדמיון בין מרכיבי הכוח – אם רק צד אחד משתמש בטנקים, למשל, הרי שפוחתת מאוד הסכנה שטנקים של כוחותינו יירו אלה על אלה. לכן במלחמת לבנון השנייה לא היו מקרים שבהם טנקים של צה"ל ירו אלה על אלה, ואילו במלחמת לבנון הראשונה היו כמה מקרים כאלה.

מדוע יהיו בצה"ל במלחמה הבאה יותר מקרים של אש "ידידותית"?

במלחמה הבאה יבואו לידי ביטוי מוגבר כל הגורמים שמגדילים את הסיכון לירי של כוחותינו על כוחותינו. לכן זה רק הגיוני להניח במלחמה הבאה יהיו מקרים יותר של אש "ידידותית" על כוחותינו. הגורמים שבהם מדובר הם:

- הלחימה תתנהל יותר ויותר בשטחים בנויים – מה שמקשה מאוד לשלוט על הכוחות ולתאם ביניהם ומעלה משמעותית את הסבירות לטעות בזיהוי כוחותינו.
- שיטת הפעולה של האויב: האויב צפוי להגביר את מאמציו להקטין את חתימתו ולהסתתר – מה שיביא להקטנת טווחי המגע. כתוצאה מכך יגדל הצורך להפעיל אש סיוע בצמוד לכוחותינו, ובמצב כזה ישנה תמיד סכנה של פגיעה בכוחותינו. יתר על כן, השטח הבנוי מאפשר לאויב לנסות לפגוע היקפית בכוחותינו – גם מהעורף – מה שיביא לקושי רב בהגדרת קווי המגע בין כוחותינו לבינו. כאשר נפתחת אש על כוח, קשה מאוד ללוחמים להימנע מירי לכיוון שממנו הם חושבים שיריבים עליהם. כאשר האש נפתחת מאחור, הסכנה לכוחותינו גדלה שבעתיים.
- עליית הקטלניות של אמצעי הלחימה שמפעילים כוחותינו. בגלל השימוש הגובר שעושה האויב בשטחים הבנויים ובכיצורים, נדרש צה"ל להפעיל אש קטלנית יותר כדי לחדור אותם – אש שבמקרה של טעות תפגע ביתר שאת בכוחותינו. שיפור צפוי רק בתחום אחד: הולכת וקטנה הסכנה שטנקים של צה"ל יירו אלה על האלה. הסיבה לכך היא שהאויבים שנגדם צפוי צה"ל להילחם בעימותים הקרובים אינם מצוידים – בחלקם – בטנקים.

הסכנות הטמונות במדיניות צה"ל בתחום הבטיחות באימונים

כדי לצמצם את סכנת ההיפגעות באימונים מפעיל צה"ל מערכת בטיחות כפולה הפועלת במקביל ובמשולב למערכת המבצעית המתאמנת. מפקדי היחידה המתאמנת – לצורך הדיון נניח שמדובר במפקדי החטיבה – מבצעים נוהל קרב מבצעי מלא לתרגיל, ובמקביל אליהם פועלת מערכת של קציני בטיחות המבצעת מערכת הכנות משלה, שעיקרן ניתוח של שטח התרגיל, של כשירות המתרגל, של תוכניתו המבצעית לתרגיל וזיהוי נקודות התורפה הבטיחותיות הפוטנציאליות. לאחר שנקודות התורפה האלה מזוהות, מכניסים קציני הבטיחות שינויים בתוכנית התרגיל החטיבתי, כך שפוטנציאל הנזק הטמון בנקודות התורפה לא יתממש. כל זה טוב ויפה באימונים. הבעיה היא שבקרב כל אותן נקודות התורפה נשארות, ואילו מערכת הבטיחות איננה. במילים אחרות: קל באימונים –

קשה בקרב. מפקדי החטיבה המדוברת, אשר באימונים התרגלו שמישהו אחר מזהה את המצוקים התלולים בשטחי האימון ואת נקודות התורפה בשיטת פעולתם לא רוכשים את הכשירות לעשות זאת בעצמם. עקב כך הם יסכנו את פקודיהם בקרב יתר על הנדרש.

צה"ל מתאפיין ברמה מקצועית נמוכה – יחסית לצבאות מקצועיים – משום שכוחו מושתת בעיקר על חיילים בשירות חובה (לעומת צבאות מקצועיים שמושתתים בעיקר על נגדים בעלי ותק) ועל מערך מילואים גדול, שמתאמן מעט, יחסית. הנסיבות האלה מציבות בפני צה"ל אתגר משמעותי בתחום הבטיחות באימונים. הפתרון המתאים לצה"ל אינו להעביר את כל האחריות למפקד המתאמן ולבטל את מערך הבטיחות המלווה, אלא לדרוש מהמפקד המתאמן לשלב את הניתוח הבטיחותי בתוך ההליך המבצעי, ואחר כך יש לחנוך אותו בתחום הזה כמו בכל תחום אחר באמצעות קצין הבטיחות. תפקידו של זה הוא להכניס תיקונים בתוכנית האימונים בתחום הבטיחות, כפי שחונכים בתחומים אחרים מכניסים תיקונים בתוכנית האימונים בהתאם לתחומים שעליהם הם מופקדים.

לב העניין: שילוב מרכיבי הבטיחות בתוך התהליך המבצעי

על פי תפיסת הבטיחות של צבא ארצות הברית יש לנתח את נקודות התורפה הבטיחותיות הנובעות מהקרקע ומכוחותינו יחד עם ניתוח האויב במסגרת התפיסה של ניהול סיכונים מבצעי. למפקד הכוח אין זה משנה אם המשימה לא תבוצע בגלל התנגדות האויב, פגיעה עצמית בכוחותיו או ניתוח קרקע כושל שהביא את כוחותיו למרחב בלתי עביר².

מכיוון שאף אחד לא יבקר בקרב את ההיבט הבטיחותי שבתוכנית המפקד, הרי שיש להכשירו לבצע זאת בעצמו כבר באימונים. ביטוי של התהליך הוא סעיף בטיחות בפקודת המבצע המופיע בפרק התיאום והשליטה, ובו נדרש המפקד לפרט אמצעים למניעת אש "ידידותית", כגון סימון מיוחד של כלי רכב.³ ראוי לציין שבצבא ארצות הברית מפותחות יכולות לזיהוי עמית-טורף (זע"ט) במחלקה העוסקת בנושא הרחב יותר של הגנה על הכוחות מפני מטוסי אויב, אב"ך וכד'.

ההצעה שאני מציע לצה"ל: להוסיף את ניתוח הבטיחות בתהליך הערכת המצב ולהביאו לידי ביטוי בסעיפים השונים של פקודת המבצע.

כך, למשל, בסעיף הקרקע יתווסף לנושאים כמו שטחי מפתח, צירי אורך ורוחב ומכשולים גם סעיף העוסק בנקודות התורפה הבטיחותיות (נת"ב) בתחום הקרקע: שיפועים חדים, מצוקים וכדומה. בסעיף כוחותינו ינתח המפקד, בין היתר, את המשמעויות שיש להיכרות ולניסיון המשותף של מרכיבי כוחו, למיומנותם המקצועית ולמידת עייפותם. בסופו של דבר תכלול ההחלטה על דרך הפעולה הנבחרת התייחסות מובנית לסיכונים הטמונים בהפעלת הכוחות. דוגמאות להמחשה:

- אם בתוכנית הפעולה את גבול הגזרה בין שתי יחידות לא ניתן לקבוע על בסיס תוואי גיאוגרפי ברור, יידרש המפקד לתת לכך מענה בהגדרות מיוחדות של הוראות פתיחה באש באזור זה;
- במידה שתוואי שטח צפוי להגביל את יכולת התקשורת של כוח הנע בו עם כוח אחר המחפה לו, יידרש המפקד לקבוע אמצעי תקשורת חלופיים בין הכוחות, למניעת ירי לא מתואם;
- התקפה בשעות בין ערביים, המקשה על זיהוי פרטים בראיה, תחייב שילוב אמצעי סימון מתאימים, או הגברת הבקרה על פעולת הכוחות;
- שילוב צפוי של ירי ארטילרי, שימוש במסק"רים ובכטב"מים במרחב לחימה מצומצם, יחייב את המפקד לתכנן את התיאום בין מרכיבי הכוח השונים.

את תוצרי הערכת המצב בתחום ניהול הסיכונים ניתן לכלול בסעיף בטיחות שיופיע בפרק השליטה.

תרגול של ניתוח הסיכונים המבצעי חייב להיכלל בתוכנית האימונים. בשונה מהמתרחש כיום, ביקורת על ניתוח הסיכונים תינתן למפקד המתורגל רק בסיום הערכת המצב לתרגיל, ואז גם יוצגו ויושלמו הפערים שאותרו בתוכנית. המפקד יקבל הערכה לנושא הזה כמו ההערכות שהוא מקבל בתחומי הפו"ש, הפעלת האש וכדומה.

הצעתיה היא להתחיל מיד בניסוי ביחידות סדירות של דרך הפעולה הזאת ובמקביל לקיים קבוצת ביקורת שתמשיך לפעול בשיטה הנוכחית.

מקורות

1. Helmkamp J.C., "United States Military Casualty Comparisons During the Persian Gulf War", **Journal of Occupational Medicine** 36, 1964, p.611.
2. לפירוט השיטה ניתן לקרוא את הספרות התורתית האמריקאית הבאה:
א. צבא היבשה האמריקני - FM-5-19: Composite Risk Management (מאוגוסט 2006);
ב. המרינס - ORM 1-0: Operational Risk Management (פברואר 2002).
3. www.dtic.,FM 101-5 (Staff Organization and Operations), p. H-18
mil/doctrine/jel/service_pubs/101_5.pdf.